

Kaivattu perusteos keskiajan kirkosta

Tuomas Heikkilä ja Maiju Lehmijoki-Gardner: Keski-ajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa. Tietolipas 185. Helsinki 2002 SKS. 432 s.

■ Tuomas Heikkilä ja Maiju Lehmijoki-Gardner ovat yhdistäneet voimansa ja vieneet läpi suurta siviilirohkeutta vaativan hankkeen. He ovat kirjoittaneet ensimmäisen vakavasti otettavan yleisesityksen keskiajan kirkon historiasta.

Teoksen ilmestyminen itsessään on merkki aikojen muuttumisesta suomalaisessa yleisen historian tutkimuksessa. Vielä 15–20 vuotta sitten kyseinen teos olisi ollut mahdoton siksi, ettei olisi löytynyt ensimmäistäkään riittävän pätevää tutkijaa sitä kirjoittamaan. Nyt on helppoa nimetä kymmenkunta henkilöä, jotka olisivat voineet kirjoittaa käsillä olevan teoksen.

Keskiajantutkimus, ja mikä tärkeintä, kansainvälisen vertailun kestävä keskiajantutkimus, on vihdoinkin saavuttanut jalansijaa myös suomalaisessa tiedeyhteisössä. Aikakausi, jolloin keskiajanosuuden yleisesityksissä kirjoitti uuden ajan tutkijoista se, joka (harha)kuvitteli asiasta edes jotain tietävänsä tai saatiin muuten vaan ylipuhuttua, on onneksi takana. Tämän kirjan ilmesty-

minen ei siis vallitsevissa oloissa ole ihme, vaan se on, urheiluterminä käyttäen, roikunut ilmassa.

Kirja-arvostelu pyrkii olemaan kokoelma virheitä ja asioita, joista arvostelija kernaasti esittää erilaisia tulkintoja, niin tämäkin. Heikkilän ja Lehmijoki-Gardnerin teosta voi kuitenkin pitää kokonaisuudessaan ottaen erinomaisen onnistuneena. Se on kirjoitettu sujuvasti ja selkeällä asia-suomella. Yksittäiset artikkelit tai luvut perustuvat huomattavan laajan tutkimuskirjallisuuden hallintaan, eikä siinä kaikki, vaan monin kohdin tekijät ovat menneet kirjallisuutta pidemmälle ja vetoavat alkupe- räislähteisiin. Kirjoittajien oma asiantuntemus ja tuotanto ovat sopivasti eri vuosisadoilta, joten heidän yhteinen asiantuntemuksensa kattaa lähes koko teoksen kuvaaman ajanjakson myöhäisantiikista keskiajan loppuun.

Kirjan dispositio perustuu löyhään kronologiaan. Aluksi käsitellään kristillisen luostarilaitoksen varhaisinta kanta-muotoa, erakkoliikettä ja siitä siirrytään sydän- ja myöhäis-keskiajan uskontoelämän muotojen tarkasteluun. Ratkaisua on pidettävä onnistuneena. Tuomas Heikkilä on laatinut erakkoliikettä, luostarilaitosta ja sekulaaripapistoa käsittelevät luvut. Maiju Lehmijoki-Gardner vastaa hengellisiä ritarikuntia, mendikanttisääntökuntia ja hengellisiä maallikko-liikkeitä käsittelevistä luvuista. Keskiajan kirkkoa Suomessa käsittelevän luvun tekijät ovat kirjoittaneet yhdessä.

Ilahduttavaa on myös tapa, jolla tekijät pystyvät tiivistä-

mään usein kovin pieniin ja yksityiskohtiin keskittyvästä tutkimuskirjallisuudesta sen olennaisen ytimen, jonka yleisteoksen lukija haluaa tietää. Missään vaiheessa *Keskiajan kirkkoa* lukiessa ei tule mielikuvaa siitä, että se olisi koostettu leikkaamalla ja liimaamalla irtonaisia tiedonsiruja sieltä täältä, vaan tekijät pitävät jatkuvasti kertomuksen logiikan ja punaisen langan käsissään.

Lukukokemus on siis valtaosaltaan positiivinen. Jotakin huomautettavaa toki jää. On selvää, että pedanteikkaan kirjoittaja ei voi välttää satunnaisia detajli- ja painovirheitä eikä niiden määrä Heikkilän ja Lehmijoki-Gardnerin teoksessa ole millään muotoa häiritsevän suuri. Yksinkertaisimpiin lyönti- tai detaljivirheisiin virheisiin, esim. *riconquista* pro *reconquista* (s. 193) ei ole syytä pidemmälti puuttua.

Sen sijaan muutama rivi keskiaikaisten nimien suomentamisesta tai suomentamatta jättämisestä on paikallaan, koska kyse on yleisestä ongelmas- ta. Maiju Lehmijoen tekstissä esiintyy suomennetussa muodossa Jacobus Voraginelainen (s. 245). Kyse on latinankielisellä nimellä Jacobus de Voragine useimmiten tunnetusta dominikaaniveljestä. Hän ei ollut kotoisin Voraginesta, jollaista paikkakuntaa ei tietääkseni ole olemassa, vaan kuten nimen italiankielinen versio (Jacopo da Varazze) osoittaa, Varazzen kylästä. Oikeampi suomalainen nimimuoto olisi siis ollut Jacobus Varazzelainen.

Jotkut detaljivirheet ovat kuitenkin suoranaisia virheitä tai puolittouksia. Niiden mu-

kaan lipsahtaminen johtuu osittain luottamisesta lähde- teoksiin ja osittain ajallisten sekä alueellisten variaatioiden unohtamisesta. Esitellessään sivulla 130 keskiaikaisen pappisvihki- myksen eri asteita Heikkilä toteaa: ”Pappis- tai piispanvihki- mykseen vaadittiin lisäksi 30, diakoniksi 25 ja subdiakonik- si 20 vuoden ikä sekä käytän- nössä pitkälti latinan taito.” Tämä pitääkin paikkansa Heik- kilän omien tutkimusten katta- malla varhaiskeskiajalla, mut- ta Viennen yleinen kirkollisko- kous vuosina 1311–12 uudisti ikärajoja koskevat vaatimukset siten, että piispalta vaadittiin 30 vuoden, papilta 25, diako- nilta 20, subdiakonilta 18 ja alemmat vihkimykset ottavilta vähintään 14 vuoden ikää.

Toisaalla (s. 140) Heikkilä esittää, että piispat kokivat ongelmalliseksi kaniikkien tai- pumuksen viettä aikaansa omien prebendojensa alueella ja laiminlyödä siten tuomiokir- kon liturgista elämää. Tämä pitää varmasti paikkansa Tu- run hiippakunnan osalta ja mahdollisesti yleisemminkin Alppien pohjoispuoleisessa Eu- roopassa. Etelä-Euroopassa ti- lanne oli modernin tutkimuk- sen mukaan kuitenkin täsmäl- leen päinvastainen. Kaniikit ja muut prebendojen haltijat viet- tivät kaiken aikansa katedraa- likaupungissa ja laiminlöivät prebendojen hoidon tai par- haimmillaankin palkkasivat kehnotasaisen sijaisen huoleh- timaan seurakuntalaisten tar- peista. Nämä esimerkit eivät kerro *Keskiajan kirkko* -teok- sen laadullisesta heikkoudes- ta, vaan ne valottavat sitä kuin- ka vaikeaa on kirjoittaa yleis- esitys tuhannen vuoden mittai-

sesta aikakaudesta laajalla maantieteellisellä alueella.

Teoksen rakenne ja painotukset herättävät lukijassa kysymyksen mitä kirja oikeastaan käsittelee. Pääotsikko ”Keski-ajan kirkko” viittaa siihen, että kirja käsittelee yksinomaisesti kirkkoinstituution piiriin kuuluvia asioita ja ilmiöitä. Alaotsikko ”Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa” sen sijaan viittaa laajempaan lähestymistapaan, jossa instituution lisäksi katettaisiin myös sen ulkopuoleiset ilmiöt. Jälkimmäiseen tulkintaan viittaa myös tekijöiden kirjoittama johdanto, joskaan se ei tehtävänmäärittelyn osalta ole kovin selkeä. Teoksen sisältö keskittyy ensisijaisesti instituutiokirkkoon mutta kirja sisältää yhden luvun, jossa käsitellään myös maallikkojen hengellistä elämää, tarkemmin sanottuna hengellisiä maallikkoliikkeitä, kuten begiinejä ja penitentejä.

Luvun kirjoittaja, Maiju Lehmijoki-Gardner toteaa, ettei kirjan koko mahdollista kaikkien maallikkohengellisyyteen liittyvien ilmiöiden, esim. kiltojen käsittelyä. Miksi siis juuri begiinit ja maallikkopenitentit on nostettu käsittelyyn? Olivatko he tekijöiden mielestä tärkeämpiä kuin esim. killat, flagellantit, humiliaatit tai harhaoppiset liikkeet, joita ei joko käsitellä lainkaan tai sitten ne ohitetaan sivulauseella muiden asioiden käsittelyn yhteydessä. Nähdäkseni rajauksen perusteluksi ei riitä luvun kirjoittajan oma tutkimushistoria. Perusteltu ratkaisu olisi ollut käsitellä, ainakin suppeasti, kaikkia maallikkouskonnollisuuden muotoja tai sitten rajata ne kokonaan teoksen ulkopuolelle.

Jotkut kirjan painotukset (ymmärrän sanalla painotus tässä yhteydessä käytettyjä sivumääriä) ovat muutenkin yllättäviä. Sekulaaripapistoa, joka kuitenkin oli merkitykseltään keskeinen ja lukumäärältään sääntökuntalaisiin nähden moninkertainen, käsitellään noin viidenkymmenen sivun verran. Maallikkopenitentit saavat palstatilaa saman verran ja heitä käsitellään nimikkolukunsa lisäksi varsin laajalti mendikantinunnien yhteydessä. Ylipäätään fransiskaani-, dominikaani- ja karmeliittanunnien käsitteleminen mendikanttiliikkeiden yhteydessä ei ole onnistunein mahdollinen ratkaisu. Heidän toimintansa ei olennaisesti eronnut vanhemman luostarilaitoksen nunnista ja siten he olisivat istuneet muita nunnia käsittelevään lukuun mainiosti. Nyt mendikanttiliikkeille varatusta, liian vähäisestä, tilasta suuri osa lohkeaa nunnien käsittelyyn.

Edellä esitetyt kirjan rajausta ja painotuksia käsittelevät huomiot ovat enemmän mielipidekysymyksiä kuin varsinaisia virheitä. Sen sijaan voidaan kysyä, miksi kirjassa, joka esiintyy käsikirjana, ei ole asiasana-hakemistoa? Toki tekijät ansaitsevat kiitosta henkilö- ja paikannimihakemistosta, ja sympaattinen yksityiskohta on sanasto, jonka tekijät ovat laatineet keskiajan kirkkoa ja siihen liittyvää terminologiaa vähemmän tuntevien lukijoiden avuksi. Teoksessa on mukana myös jonkin verran kuvitusta, joka auttaa visualisoimaan käsiteltäviä asioita.

Esittämäni moitteet kalpevat kirjan monien ansioiden edessä. Sen synnit eivät ole

pääsyntejä (lat. *peccata capitalia*), vaan ainoastaan veniaaleja (lat. *peccata venialia*). Niinpä tekijät ansaitsevat synninpäästön varsin vähäisin katumustoin. Heidän kirjansa täyttää erinomaisesti sille johdannossa annetun tehtävän toimia oppikirjana yliopistopiskelijoille, hakuteoksena tutkijoille sekä viihdyttävänä lukemistona valistuneelle yleisölle. Olisi suotavaa, että se tulevana vuosina näissä kaikissa tarkoituksissa tulee kulu-

Jussi Hanska